

7. *Святенков П.* Авторитаризм стал движущей силой «китайского чуда» // <http://www.kreml.org/interview>.

8. *Соловьев Е.* Норвежцев обвинили в кощунстве. (Нобелевский комитет оказал китайскому лауреату «медвежью услугу») // «Российская газета». — Столичный выпуск № 5308 (229). — 11.10.2010.

9. *Шульженко Ф. П.* Соціально-правова держава в Україні: проблеми становлення та модернізації: Монографія. — К.: КНЕУ, 2007. — 392 с.

10. *Шульженко Ф. П., Федоренко Г. О.* Теорія держави і права: Електронний підручник. — К.: КНЕУ, 2011. — 790 с. — С. 345.

Стаття надійшла до друку 5 травня 2011 року.

УДК 342.7

Ю. М. Рижук, канд. юрид. наук,
старший викладач кафедри теорії
та історії держави і права,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УНІВЕРСАЛЬНИХ ТА СПЕЦИФІЧНИХ ГАРАНТІЙ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Розкривається поняття гарантій економічних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Визначаються та характеризуються універсальні та специфічні гарантії економічних прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Ключові слова: гарантії прав і свобод, гарантії економічних прав і свобод, універсальні гарантії економічних прав і свобод, специфічні гарантії економічних прав і свобод.

Раскрывается понятие гарантий экономических прав и свобод человека и гражданина в Украине. Определяются и характеризуются универсальные и специфические гарантии экономических прав и свобод человека и гражданина в Украине.

Ключевые слова: гарантии прав и свобод, гарантии экономических прав и свобод, универсальные гарантии экономических прав и свобод, специфические гарантии экономических прав и свобод.

They describe the concept of guarantees of economic rights and freedoms of citizens in Ukraine. Defined and characterized by universal and specific guarantees of economic rights and freedoms of citizens in Ukraine.

Keywords: guarantees of rights and freedoms, guarantees of economic rights and freedoms, universal guarantee the economic rights and freedoms, the specific guarantees of economic rights and freedoms.

Реалізація прав і свобод людини і громадянина, в тому числі й економічних, на сьогодні є досить актуальним питанням, оскільки економічні права і свободи людини і громадянина визначають можливості людини і громадянина самостійно брати участь у суспільному виробництві (обміні, розподілі та використанні) матеріальних і нематеріальних благ та вільно розпоряджатися результатами своєї економічної діяльності з метою задоволення власних потреб. А отже, важливим є не лише закріплення економічних прав і свобод людини і громадянина у законодавстві України, а й забезпечення можливості їх здійснення.

У вітчизняній науковій літературі питанню гарантій прав людини і громадянин присвячені роботи таких науковців як Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л., Рабінович П. М., Хавронюк М. І., Кушніренко О. Г., Слінько Т. М., Скакун О. Ф., Колодій А. М., Олійник А. Ю., Магновський І. Й., Заворотченко Т. М. та інших. Щодо гарантій економічних прав, то ця проблематика піднімалась у працях Фролова Ю. М. та Гончаренко О. М.

В юридичній науці існують різні визначення гарантій прав людини і громадянина, що розкривають їх сутність та зміст. Аналіз літератури [1, с. 149; 2, с.140; 3, с.6—7; 4, с. 246; 5, с. 114], дозволяє визначити гарантії прав і свобод людини і громадянина як закріплені у Конституції України та у інших законах України методи, способи та механізми, якими передбачена реалізація, забезпечення, захист конституційних прав і свобод. В свою чергу, під гарантіями економічних прав і свобод людини і громадянина слід розуміти сукупність передбачених Конституцією України та іншими законами України способи забезпечення реалізації можливостей людини і громадянина брати участь у суспільному виробництві (обміні, розподілі та використанні) матеріальних та нематеріальних

благ та вільно розпоряджатися результатами своєї економічної діяльності, з метою задоволення своїх потреб.

На сьогодні в юридичній науці не існує єдиної позиції щодо класифікації гарантій. Існує широка та розгалужена класифікація гарантій прав і свобод людини і громадянина. Так, гарантії за практичним спрямуванням, прийнято поділяти на: загально-соціальні (загальні) та правові або юридичні (спеціальні) [5, с. 113; 6, с. 220—221; 4, с. 246; 7, с. 227; 8, с. 30—33; 2, с. 140, 9, с. 264—266]. Під загальними гарантіями розуміють сукупність економічних, політичних та інших умов, за допомогою яких права стають реальними, тобто безпосередні матеріальні гарантії прав [10, с. 225]. Загальносоціальні гарантії прийнято поділяти на: ідеологічні, політичні, економічні, соціальні, організаційні [4, с. 246; 5, с. 116; 2, с. 140]. Юридичні гарантії — це сукупність правових норм і інститутів, які забезпечують можливість кожній людині скористуватися своїми правами і свободами [5, с. 114]. Питання щодо змістовного наповнення групи юридичних гарантій є неоднозначним. Проведений аналіз робіт вітчизняних та зарубіжних вчених-юристів щодо класифікації гарантій прав людини і громадянина [1, с. 167—170; 4, с. 246—285; 9, с. 268—277; 11, с. 144—202; 12, с. 179—183; 13, с. 223—237; 5, с. 113—116; 14, с. 37—101; 2, с. 140—143; 15, с. 149—156] дозволяє класифікувати дані гарантії наступним чином: міжнародно-правові та національні (внутрішньо-державні), конституційні та галузеві, нормативно-правові та організаційно-правові, універсальні та специфічні; судові та несудові.

Метою даної статті є аналіз універсальних та специфічних гарантій економічних прав і свобод. Так, Кушніренко О. Г. та Слінько Т. М. сукупність юридичних гарантій, які містяться в Конституції та забезпечують усю систему конституційних прав і свобод людини і громадянина, визначають як універсальні гарантії прав і свобод. До специфічних гарантій відносять ті гарантії, що закріплені у відповідних статтях Конституції України та безпосередньо присвячені певним правам і свободам. [5, с. 114—116]. Оскільки економічні права і свободи є складовим елементом системи конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні, то їх здійснення забезпечують й ті гарантії, що гарантують всі конституційні права і свободи людини і громадянина (універсальні), так й ті, що перед-

бачають гарантії виключно для даної групи прав і свобод (специфічні).

Згідно з Конституцією України [16] до універсальних конституційних гарантій економічних прав і свобод людини і громадянина слід віднести:

— судовий захист прав і свобод людини і громадянина та оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 1, 2 ст. 55). Конституційно-судовий механізм захисту прав і свобод — це можливість звернення до Конституційного суду України, відповідно до норм Закону України «Про Конституційний Суд України», яким передбачено, що громадяни України, іноземці, особи без громадянства мають право на конституційне звернення з питань підготовки висновків Конституційним Судом України щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України [17]. Реалізація права на звернення до Конституційного Суду України передбачає необхідність у здійсненні всіх інших можливих засобів правового захисту, зокрема, у судах загальної юрисдикції. Це пов'язано з тим, підставою для конституційного звернення є наявність неоднозначного тлумачення і факти різного застосування положень Конституції України та законів, якщо це може призвести або призвело до порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина [4, с. 263]. Судовий захист прав і свобод людини і громадянина відповідно до статті 55 Конституції України, гарантує право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Тобто, відповідно до даної статті, суди зобов'язані приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист [18]. Окрім цього, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства гарантовано державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, у випадку, коли у зазначених осіб є підстави вважати, що такі рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захи-

сту в суді [19]. Порядок судового захисту прав і свобод людини і громадянина здійснюється у відповідності з нормами Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [20];

— право на захист своїх прав будь-якими не забороненими законом засобами (ч. 5 ст. 55). Дане право здійснюється особою особисто або через громадські об'єднання у межах, визначених нормативно-правовими актами. Згідно з даною статтею Конституції, економічні права і свободи можуть захищатися у будь-який спосіб, якщо останній не заборонений законом. Особа може використовувати для захисту своїх прав і свобод всі державні способи захисту відповідно до статей 36, 40, 41, 44, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України та може використовувати всі види звернень та оскаржень. При захисті своїх прав і свобод особа може звертатися до будь-яких інститутів громадянського суспільства: партій, об'єднань громадян, засобів масової інформації тощо;

— гарантія на відшкодування збитків, завданих незаконними рішеннями осіб чи органів, що діють від імені держави (ст. 56). Дана норма Основного Закону України спрямована на забезпечення захисту людини і громадянина від чиновницького свавілля, в результаті якого мають місце як порушення прав і свобод людини і громадянина, так і дотримання законності у діяльності органів державної влади, їх посадових та службових осіб. Виходячи зі змісту норми, відшкодування матеріальної та/або моральної шкоди можливе за таких умов: якщо рішення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб спричинило шкоду та було незаконним; або шкода була заподіяна безпосередньо при здійсненні своїх повноважень органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами [4, с. 265—266];

— можливість отримувати інформацію про зміст прав та обов'язків (ст. 57). Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. У протилежному випадку, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян визначаються не чинними [16]. Процедура доведення до відома населенню змісту нормативно-правових актів визначається

статтею 94 Конституції України та Указом Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» [21]. Відповідно до Закону України «Про інформацію», з метою забезпечення доступу до законодавчих та інших нормативних актів всім громадянам, держава забезпечує видання цих актів масовими тиражами в найкоротші строки після набрання ними чинності [22]. Доведення до осіб змісту нормативно-правових актів безпосередньо спрямоване на формування необхідних передумов здійснення прав і свобод людини і громадянина, правильне їх розуміння та реалізацію, формування правосвідомості та підвищення загального рівня правової культури;

— право на правову допомогу (ст. 59). Правова (юридична) допомога — це надання населенню кваліфікованої допомоги у сфері застосування правових норм, реалізації прав та свобод громадян, а також відстоювання інтересів учасників правовідносин [23, с. 24]. Правом на юридичну допомогу виступає закріплене в Конституції України та в інших законодавчих актах відповідно до міжнародно-правових стандартів право кожного громадянина на одержання послуг юридичного характеру з метою забезпечення реалізації особистих політичних, економічних, соціальних і культурних інтересів, а також захисту прав і свобод особи [24, с. 65], або закріплене в Конституції України та в інших законодавчих актах відповідно до міжнародно-правових стандартів право кожного на одержання послуг юридичного характеру з метою забезпечення реалізації, а також захисту прав і свобод особи [25, с. 218]. У контексті ч. 1 статті 59 Конституції України, яка визначає, що кожен має право на правову допомогу, поняття «кожен» охоплює всіх без винятку осіб — громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Здійснення права на правову допомогу засноване на дотриманні принципів рівності всіх перед законом та відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [26]. Закріплення права особи на правову допомогу відіграє важливу роль у забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в цілому, так і економічних зокрема;

— право на звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 3, 4 ст. 55). У випадку порушення прав та/або свобод людини і громадянина, кожній особі гарантується можливість звернутися за захистом порушених прав і свобод до позасудових суб'єктів, що уповноважені захищати конституційні права і свободи людини і громадянина. Порядок діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини регламентовано нормами Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», згідно з яким, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини на постійній основі здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції [27]. У випадку, якщо всі наявні національні позасудові засоби вичерпано, особа може використати гарантоване державою право звернення до міжнародних правозахисних організацій;

— право на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів (ст. 40). Згідно з Конституцією України, кожному — громадянину України, іноземцю, особі без громадянства — гарантована можливість направити як індивідуальні, так і колективні письмові звернення або особисто звернутися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, з обов'язковим наступним розглядом звернення та отриманням відповідної вмотивованої відповіді у встановлений законом строк [16];

— свобода громадян щодо об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36). Для здійснення і захисту прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів громадяни України можуть об'єднуватися у політичні партії та громадські організації. Реалізація даного права здійснюється у відповідності з нормами Законів України «Про політичні партії в Україні» [28], «Про об'єднання громадян» [29]. Конституційне право громадян на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів деталізується у Законі України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльнос-

ті» [30]. Примушення до вступу в будь-яке об'єднання громадян, або обмеження у правах за належність чи неналежність до відповідних політичних партій та організацій конституційно заборонено [16].

Повноваження по забезпеченню прав і свобод людини і громадянина, в тому числі і економічних, мають, поряд з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції, Президент України, Кабінет Міністрів України, органи прокуратури та місцеві державні адміністрації. Так, згідно з статтею 102 Конституції України, Президент України виступає гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України та прав і свобод людини і громадянина. Кабінет Міністрів, відповідно до статті 116 Конституції України, забезпечуючи державний суверенітет та економічну самостійність України та проведення політики у сферах праці й зайнятості населення, забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності та, відповідно, вживає заходи щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Органи прокуратури як єдина система контрольно-наглядових органів виконує функції щодо підтримання державного обвинувачення у суді, а також представництва інтересів громадянина, у випадках, визначених законом (ст. 121). Владні повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина закріплено у статті 119 Конституції України, яка передбачає, що на відповідній території місцеві державні адміністрації зобов'язані забезпечувати: по-перше, виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; по-друге, втілювати реалізацію заходів щодо забезпечення законності, правопорядку та додержання прав і свобод громадян; по-третє, забезпечувати виконання державних і регіональних програм соціально-економічного розвитку [16].

До специфічних гарантій економічних прав і свобод людини і громадянина, що забезпечують дану групу прав і свобод слід віднести:

— гарантії щодо здійснення права власності, непорушність права власності (ч. 4, 5, 6 ст. 41). Згідно з Конституцією України, протиправне позбавлення людини і громадянина власності

не допускається. Однією з умов, за якою, як виняток, можливим є примусове відчуження об'єктів права власності виступає мотивована суспільна необхідність, а саме воєнний чи надзвичайний стан, на підставі і в порядку, встановлених законом, та з попереднім і повним відшкодуванням вартості об'єктів власності. В свою чергу конфіскація (лат. *confiscatio*, від *confisco* — вилучати у власність держави) як примусове, безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна, що є особистою власністю особи [31, с. 216] гарантовано застосовується виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Конкретні підстави для застосування конфіскації передбачені Кримінальним кодексом України [32], Кодексом України про адміністративні правопорушення [33], Митним кодексом України [34]. Окрім цього, реалізація права власності передбачає недопустимість завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (ст. 41).

— забезпечення захисту економічної конкуренції та заборона зловживання монопольним становищем (ч. 3 ст. 42). Конкуренція (від лат. *concurrentia* — змагання, суперництво) [31, с. 211] — змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку [35]. Держава, шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів, створює умови, за яких дане змагання відповідає системі економічних відносин у державі. Нормами Конституції України як гарантія належної реалізації права на підприємницьку діяльність встановлено заборону на зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Досягнення, підтримання або посилення суб'єктом господарювання домінуючого (монопольного) становища на ринку визначаються виключно законом [16, 35];

— захист прав споживачів (ч. 4 ст. 42). Споживач — це фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб,

безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника [36]. Гарантії щодо захисту прав споживачів можна поділити на дві групи, а саме: гарантії, що реалізуються відповідними суб'єктами для забезпечення прав споживачів; гарантії, що реалізуються безпосередньо громадянами-споживачами [37, с. 86]. Права споживачів захищає безпосередньо держава, проводячи відповідний контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт. Крім цього, держава працює у напрямку всебічного сприяння діяльності громадських організацій споживачів;

— вільні та рівні можливості у виборі професії та роду діяльності, заборона примусової праці (ч. 2,3 ст. 43). Державою створюються умови, за яких громадяни (в Конституції України зазначені гарантії стосуються лише громадян України) реалізують шляхом вільного та рівного вибору виду та роду діяльності право на працю. Окрім цього, державою створюються та реалізуються програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів, відповідно до суспільних потреб. Дана гарантія деталізується у Кодексі законів про працю України, складаючи, поряд з іншими, систему гарантій, які забезпечують конституційне право на працю [38, с. 127]. Виконання особою роботи за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан, а також військова або альтернативна служба не є примусовою роботою;

— захист від незаконного звільнення (ч. 6 ст. 43). Економічні та соціальні проблеми призводять до негативних наслідків, зокрема, вивільнення працівників, вимушеної праці на умовах неповного робочого часу, часткового безробіття, дисбалансу між попитом та пропозицією робочої сили [39, с. 81—82]. З урахуванням таких ситуацій, держава створює умови, за яких працівникові гарантується реалізація права на працю шляхом захисту від незаконного звільнення;

— гарантія своєчасного отримання винагороди за працю (ч. 7 ст. 43). На конституційному рівні передбачена своєчасність отримання винагороди за працю. Але проблемою сьогодення є не стільки несвоечасність виплати заробітної плати, а «економічно необґрунтована соціально несправедлива занижена ціна праці громадян» [39, с. 82];

— гарантії права на страйк (ч. 3 ст. 44). Умови та засоби, принципи та норми, які забезпечують здійснення, захист і охорону права на страйк є гарантіями зазначеного права [40, с. 26]. Проведений аналіз законодавства України та наукової літератури дозволяє виділити такі основні гарантії права на страйк, а саме: участь працівника у страйку не може вважатися порушенням дисципліни, а отже, не є підставою для припинення трудового договору [41, с. 57]; на час страйку за працівниками, які приймають участь у страйку, зберігаються їх посада та місце роботи; гарантії щодо оплати праці працівникам, що приймали участь у страйку, та не приймали [40, с. 27—28]. При проведенні страйку, з метою захисту соціальних та економічних прав працюючих, державою гарантовано, що страйк проводиться за умовами, які передбачені законодавством, тобто без порушень прав, свобод та законних інтересів осіб, та без примушення особи до участі або неучасті у ньому. Вільна та повна реалізація страйку виступає як безпосередня гарантія забезпечення та захисту економічних прав і свобод працівників;

— гарантія здійснення права на відпочинок (ч. 2 ст. 45). Сутність даної гарантії полягає у тому, що вона поширюється на всіх працівників, які вступили у трудові відносини з роботодавцями, незалежно від форми власності, виду діяльності та галузевої належності [42, с. 15]. Право на відпочинок забезпечується шляхом надання щотижневого відпочинку, оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Окрім цього, державою передбачено законодавче встановлення як максимальної тривалості робочого часу, так і мінімальної тривалості відпочинку, оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права.

Проведений аналіз дає змогу зробити висновок, що у тісній взаємодії універсальних та специфічних гарантій економічних прав і свобод людини і громадянина в Україні, які закріплюються у Конституції України та законах України, забезпечується можливість участі особи у суспільному виробництві (обміні, розподілі та використанні) матеріальних та нематеріальних благ через реалізацію своїх здібностей, з метою задоволення своїх потреб.

Література

1. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора Ю. М.Тодика, доктора юридичних і політичних наук, професора В. С. Журавського. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. — 544 с.
2. *Погорілка В. Ф., Федоренко В. Л.* Конституційне право України: Підручник / За заг. ред. В. Ф. Погорілка. — К.: Наукова думка; Прецедент, 2006. — 334 с.
3. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 [Електронний ресурс] / Т. М. Заворотченко; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2002. — 19 с.
4. *Рабінович П. М., Хавронюк М. І.* Права людини і громадянина: Навчальний посібник. — К.: Атіка, 2004. — 464 с.
5. *Кушніренко О. Г., Слінько Т. М.* Права і свободи людини та громадянина: Навчальний посібник. — Х.: Факт, 2001. — 440 с.
6. Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. — К.: Наукова думка, 1999.
7. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. — Харків: Еспада, 2006. — 776 с.
8. *Волинка К.* Забезпечення прав і свобод людини в Україні: теоретичні і практичні аспекти // Право України. — 2000. — № 11. — С. 29—34.
9. *Головистикова А. Н.* Права человека: учебник / А. Н. Головистика, Л. Ю. Грудцына. — М.: Эксмо, 2006. — 448 с.
10. *Баглай М. В., Габричидзе Б. Н.* Конституционное право Российской федерации. Учебник для вузов. — М., 2001.
11. *Фролов Ю. М.* Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2004. — 238 арк.
12. *Тодика Ю. М.* Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні / Ю. М. Тодика, О. Ю. Тодика. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — 368 с.
13. *Колодій А. М., Олійник А. Ю.* Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 336 с.
14. *Гончаренко О. М.* Права людини в Україні: навч. посіб. / О. М. Гончаренко. — К.: Знання, 2008. — 207 с.
15. *Кравченко В. В.* Конституційне право України: Навчальний посібник. — Вид. 4-те, виправл. та доповн. — К.: Атіка, 2006. — 568 с.

16. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996—1996 р., № 30, стаття 141.

17. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996 № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 03.12.1996 — 1996 р., № 49, стаття 272.

18. Рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 № 9-зп у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) // Офіційний вісник України від 22.01.1998—1998 р., № 1, стор. 169, стаття 25, код акту 4621/1998.

19. Рішення Конституційного Суду України від 25.11.1997 № 6-зп у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) // Офіційний вісник України від 25.07.2003—2003 р., № 28, стор. 100, стаття 1377, код акту 25723/2003.

20. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України від 22.10.2010—2010 р., № 41, № 41—42; № 43; № 44—45, стор. 1468, стаття 529.

21. Указ Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10.06.1997 № 503/97 // Офіційний вісник України — 1997 р., № 24, стор. 11, код акту 1031/1997.

22. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради. — 1992. — № 4. — Ст. 650.

23. Юридична енциклопедія: В 6-ти томах/Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. — К., 1998. — Т. 5 — 733 с.

24. *Пінчук М. Г.* Проблеми надання правової допомоги за чинним кримінально-процесуальним законодавством України // Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 1—2 груд. 2005 р., м. Харків / Редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. — Х.; К.: ЦНТ «Гопак», 2006.

25. *Овчаренко О. М.* Проблеми доступності правової допомоги // Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 1—2 груд. 2005 р., м. Харків / Редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. — Х.; К.: ЦНТ «Гопак», 2006.

26. Рішення Конституційного суду України від 30.09.2009 № 23-рп/2009 у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30.09.2009 р. // Офіційний вісник України. — 2009. — 23 жовтня, № 79. — С. 62. — Ст. 2694.

27. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 № 776/97-ВР // Відомості Верховної Ради України від 13.05.1998—1998 р., № 20, стаття 99.

28. Закон України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 № 2365-III // Відомості Верховної Ради України від 08.06.2001—2001 р., № 23, стаття 118.

19. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 № 2460-XII // Відомості Верховної Ради України від 25.08.1992—1992 р., № 34, стаття 504.

30. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 № 1045-XIV // Відомості Верховної Ради України від 12.11.1999—1999 р., № 45, стаття 397.

31. Популярна юридична енциклопедія / Кол.авт.: В.К.Гіжевський, В. В. Головченко... В. С. Ковальський (кер.) та ін. — К.: Юрінком Інтер. — 2002. — 528 с.

32. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001 — 2001 р., № 25, стаття 131.

33. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР від 18.12.1984—1984 р., № 51, стаття 1122.

34. Митний кодекс України від 11.07.2002 № 92-IV // Відомості Верховної Ради України від 27.09.2002—2002 р., № 38, стаття 288.

35. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2210-III // Відомості Верховної Ради України від 23.03.2001—2001 р., № 12, стаття 64.

36. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII // Відомості Верховної Ради УРСР від 23.07.1991—1991 р., № 30, стаття 379.

37. *Кравченко А. Г.* Гарантії забезпечення прав та інтересів споживачів // Право і суспільство. — 2010. — № 2. — С. 85—89.

38. *Джепа Ю. А.* Система юридичних гарантій, передбачених Кодексом законів про працю. // Південноукраїнський правничий літопис. — 2009. — № 2. — С. 127—129.

39. *Макаренко О.* Про деякі проблеми дотримання конституційних гарантій трудових прав громадян в Україні. // Вісник Національної Академії Прокуратури України. — 2010. — № 3. — С. 80—86.

40. *Процишен М.* Гарантії реалізації права на страйк та можливість їх удосконалення. // Юридична Україна. — 2009. — № 11—12. — С. 26—31.

41. *Анисимов Л. Н.* Забастовка как способ разрешения коллективно-трудового спора. // Трудовое право. — 2006. — № 6. — С. 55—59.

42. *Чавикіна Т. І.* Гарантії права на відпустку працівників органів внутрішніх справ. // 2011. (електронний ресурс: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/pib/2011_1/PB-1/PB-1_45.pdf).